

Gyógyszerészettörténeti közlemények

Gyógyszerészet 30. 147—150. 1936.

A Rockefeller Alapítvány szerepe az Országos Közegészségügyi Intézet létesítésében

DR. KEMPLER KURT

Az 1925. évi XXXI. törvénycikk rendelkezett a Magyar királyi Országos Közegészségügyi Intézet létesítéséről. Ezt a sokszor elhalasztott, már évtizedekkel korábban szükséges intézményt nem az állami költségvetés, hanem a Rockefeller Alapítvány adománya hívta életre. A szerző a létesítmény alapításának nem a szakmai, hanem elsősorban a politikai körülményeit vizsgálja; ennek kapcsán kitér az OKI első igazgatójának, Johan Béla dr.-nak a kiváló szervező-képességére, máig is érvényes célkitűzéseire.

Bevezetés

Az Országos Közegészségügyi Intézet létesítésének szakmai körülményeit, szükségességét, az alapítás fontosabb mozzanatait, majd a működés megindítását követően az intézet eredményes tevékenységének a közegészségügy egyes ágazataira gyakorolt kedvező hatását *Birtalan Győző* 1979-ben az igen nívós, de sajnos alacsony példányszámú Orvostörténeti Közleményekben publikálta [1]. Magam e létesítmény életre hívásának inkább a politikai körülményeit vizsgáltam, különös tekintettel arra, hogy — mint ismeretes — az anyagi feltételeket ehhez nem a magyar állami költségvetés, hanem az amerikai *Rockefeller Foundation* teremtette meg. Eme vizsgálódásom során szembe-tűnő volt az intézet első igazgatójának, *Johan Béla*nak az a szervező készsége és -képessége, amelynek egyes részletei ma azért is tarthatnak számot közérdeklődésre, mert *Johan* 60 évvel ezelőtt tűzött ki és valósított meg olyan elveket, amelyek — sajnos — mindmáig a hazai egészségügyi és kutató intézmények területén sok helyütt csak mint elérendő célkitűzések szerepelnek és viszonylag ritkán találkozni ilyennel, mint már megvalósult eredménnyel.

Johan Béla személye

Mindenekelőtt e kiváló orvos, tudós és szervező életútját kell ismertetnünk. *Johan Pécs*ett született 1889-ben, 1912-ben szerzett orvosi diplomát a budapesti egyetemen. Ezután elméleti intézetben működött, majd a háború kitörésekor helyőrségi kórházi laboratóriumba került. 1919-ben egyetemi magántanárrá habilitálták, majd a Szt. István Kórház főorvosává nevezték ki. 1925-ben már, mint az OKI igazgatója lett, rendkívüli egyetemi tanár, később pedig nyilvános, rendes tanári kinevezést is kapott. Ismételten képviselte hazánkat a Nem-

zetek Szövetsége Egészségügyi Bizottságában, amelynek tagjává is választották. *Vass József* népjóléti miniszter halálát követően, amikor nem sokkal ezután az egészségügyet a Belügyminisztérium felügyelete alá rendelték, a folyamatosságot képviselő előző orvos-államtitkár: *Scholtz Kornél* nyugdíjba vonulása után *Johan Béla* követte őt az államtitkári székben. A felszabadulás után sokáig tartott, amíg széles körű szakmai ismereteinek a hasznosítására ismét módja nyílt; erre végül is a *Phylaxia Oltóanyagtermelő Intézet* keretei között kerülhetett sor. Igen magas kort élt meg; így a politikai viszonyok konszolidálásával megérte azt, hogy kinagasló szakmai tevékenységét elismerték, bár munkássága alapján méltó helyen: az Akadémia által kiadott Almanachban hiába keressük a nevét. 1983-ban hunyt el.

Sikertelen törekvések egy központi közegészségügyi intézmény létesítésére

A kötött terjedelem sajnos nem teszi lehetővé, hogy az OKI létesítésének szükségességét ismer-tessük. Tény az, hogy bármennyire meg is voltak győződve a vezető közegészségügyi szakemberek arról, hogy feltétlenül szükséges egy ilyen központi, országos intézményt életre hívni, erre a célra még akkor sem jutott pénz, amikor 1912-ben már telket is adományozott hozzá a főváros. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy amire a magyar gazdaság fejlődésének fénykorában nem volt elég erő (ez a-latt nemcsak a pénzügyi erőt, hanem a meggyőzés erejét is értve), arra a veszített háború és az azt követő gazdasági nehézségek közepette nem állhatott megfelelő hazai erőforrás rendelkezésre.

Ékkor, ebben a kilátástalan helyzetben ébresztett váratlan reményt az a körülmény, hogy a Rockefeller Alapítvány a világnak erre a tájára is kiterjesztette a figyelmét. Az Alapítvány célja kifejezetten emberbaráti programok finanszírozása volt, ennek felett meg jelmondata is: „for the well-being of mankind throughout the world”.

A Rockefeller Alapítvány

Az Alapítvány éves költségvetésére az alapítke kamatai nyújtottak fedezetet; 1925-re az akkor már közel negyedszázada működő Alapítvány mintegy 250 millió dollár vagyonnal [2] rendelkezett. Ennek megfelelően az 1925-re előirányzott költségvetés közel járt a 15 millió dollárhoz. A dollár értéke akkoriban sokkal nagyobb volt, mint ma: ennek érzékeltetésére egyetlen számadat: Roosevelt 1933. évi hivatalba lépését követően a New Deal keretén belül 12 dolláros heti minimumbért

* Az 1984. november 19—20-i „Újabb eredmények a hazai tudomány-, technika- és orvostörténet köréből” c. ankéton tartott előadás alapján.

iktatott törvénybe; ez hozzávetőlegesen évi 600 dollárnak felelt meg. Ugyanakkor a mai értékrend szerint a szegénységi színvonal évi 8000 dollár alatti jövedelemnél van.

Az Alapítványnak volt egy párizsi irodája. Ennek vezetője 1921-ben nemcsak hazánkban tárgyalt az illetékes szervekkel, hanem ugyanakkor Varsóban, Belgrádban, Zágrábban is. Prágával pedig már korábban meg is állapodott. Ezek a tárgyalások minden államban azonos célt: egy nemzeti közegészségügyi intézet létrehozatalát célozták. Mindebből nem nehéz azt a korabeli szakmai következtetést levonni, hogy e tárgyalások — majd támogatások — célja e nemzetek népegészségügyének fejlesztése mellett az is volt, hogy egy hathatós védelmi övezetet, ún. egészségügyi kordont hozzanak létre az e földrajzi vonaltól keletre eső területekről kiinduló és a Nyugatot is fenyegető járványok ellen.

Ez a célkitűzés azonban nem befolyásolta az Alapot abban, hogy nagyon gondosan tanulmányozza a segélyezendő területet, mielőtt a kért támogatást megszavazná. Az volt a kialakult véleményük, hogy az Alapítvány segítsége csak egy stimuláns legyen a további munkára; képletesen szólva mankó legyen, amely a beteget járni segítse, de járnia magának a betegnek kell. Ők (mármint az Alapítvány) nem járhatnak, de nem is akarnak járni helyette. Ez a hasonlat részéről nem önkényes; mindezt Johan Béla írta 1925-ben [3], így határozta meg a párizsi iroda vezetőjének, Gunn professzornak a véleményét, akivel akkor már nemcsak folyamatos munkakapcsolatot, de ezen túlmenően személyes kapcsolatokat is kialakított.

Azon nincs mit csodálkozni, hogy a magyar illetékes szervek szívesen fogadták és támogatták az Alapítvánnyal megindult tárgyalásokat. Ismerték Gunn professzornak azt a véleményét is, hogy ha az Alapítvány egyszer rendelkezésre is bocsátja majd a létesítéshez szükséges anyagi fedezetet, magát az új intézetet, akkor is magyar szakembernek kell felállítaniok. Szükséges ehhez persze, hogy előbb tanulmányozzák a külföldi hasonló intézményeket, megismerjék azok szervezetét, módszertanát és csak ezt követően végeztessék el a tervezést — ugyancsak magyar mérnökökkel. A tanulmányutakhoz az Alap több éven át biztosított évente két személy számára 12 hónapos amerikai, illetve európai tanulmányútra szóló ösztöndíjat.

A hazai remények azonban koraiak voltak, mert 1923 őszére hiába készültek el a tervek, az Alapítvány megbízottai elhárították a megállapodást azzal, hogy egyrészt az ország közegészségügyi viszonyainak további tanulmányozását tartják szükségesnek ahhoz, hogy tisztán lássanak, másrészt az akkori infláció mellett nem látták biztosítva a felépült intézet megfelelő fenntartását, működési körülményeinek a nyugodt biztosítását. Ehhez tudni kell azt, hogy a megállapodásokban — a kialakult gyakorlat szerint — a magyar államnak vállalnia kellett azt, hogy az elkészült létesítményt a továbbiakban maga tartja fenn és üzemelteti; látni fogjuk, hogy a végleges megállapodásokban a dologi költségekhez — bár évente csökkenő

mértékben — még öt évig hozzájárult az Alapítvány. Sőt: bár nem tartozik a vizsgált témához, de érdemes a megemlítésre, hogy a gazdasági világválság éveiben az Intézet munkáját az összeomlástól és öt év eredményeit a pusztulástól a Rockefeller Alapítvány újabb áldozatkészsége mentette meg. Ez az Intézet munkájáról szóló 1931. évi jelentésben részletesen olvasható.

Visszatérve az alapítás időrendi eseményeihez, a következő — 1924-es — esztendő hozta meg a fordulatot. Ennek az évnek júniusában Gunn professzor egy hónapos magyarországi tanulmányutat tett. Ezt követően született meg az a jelentés, amelynek alapján 1924 decemberében az Alapítvány a magyar kormány által beküldött tervek alapján a kérelemnek elvben helyt adott és megszavazott 245 ezer dollárt az Intézet céljaira, valamint további 5 ezer dollárt egy ún. Reformiroda felállítására. Ezután hihetetlenül felgyorsultak az adminisztratív, a tervezői és a szervező munkálatok. Ezek részletezésére sajnos nincs terünk, ezért csak néhány politikai momentumot tudunk megemlíteni.

Politikai lépések

Az akkori népjóléti és munkügyi miniszter, *Vass József* betérjesztette a képviselőháznak az OKI létesítéséről szóló törvényjavaslatot, melyet a Nemzetgyűlés — nagy ritkaság abban az időben — egyhangúlag és változtatás nélkül fogadott el. Ennek háttéréről azonban érdemes néhány szót ejteni. A törvényjavaslat előadója a Népjóléti és Munkügyi Minisztérium államtitkára, a később panamáiról hírhedt *Dréhr Imre* volt. Az előndói beszéd, majd a miniszter támogató hozzászólása nem érdemel különösebb figyelmet. Az első hozzászóló képviselő *dr. Alföldy Béla* orvos volt. Politikai beállítottságát jelzi, hogy egy 1940. évi Évkönyv [4] szerint a MOVE országos alelnöke, az Ébredő Magyarok Egyesületének tagja volt. Nem is mulasztotta el, hogy szembe ne állítsa Amerika nemeslelkűségét *Clémenceau* vérszomjasságával. Ugyanakkor viszont igen reális — és ennek szoros következményeként igen szomorú — képet festett a magyar népegészségügy helyzetéről; részletesen szólt elmaradottságáról. Mindezt annál is inkább megtehetette, mert Bács megyében, mint tisztiorvos e tekintetben saját személyes tapasztalataira is támaszkodhatott. — Egy másik orvosképvisező is hozzászólott: *dr. Barla Szabó József*. Felszólalásának figyelemre méltó része az, amikor az Egyesült Államok egészségügyi viszonyait tükröző statisztikai adatokat ismertette. Ezek a paraméterek ugyanis állandó és gyors javulást mutattak azóta, hogy az Alapítvány ott hasonló intézményt hívott életre. A ma embere számára már kevésbé meglepő, — de akkor úttörő jellegű volt — hogy jelentős mértékben hangsúlyozta az egészségügyi felvilágosítás fontosságát. Ezt a feladatot a létesítendő Reformirodától várta el.

Az ellenzék — elsősorban a Szociáldemokrata Párt képviselői, de a polgári ellenzék is — természetesen felhasználta az alkalmat arra, hogy a kor-

manyt támadja. Egy képviselőjük a törvényjavaslat indokolásából emelt ki szó szerint idézett részeket és ezeket szembeesítette a hazai közegészségügy nagyon is eltérő valóságával. Másikuk azt kifogásolta, hogy a kormány csak elfogadja az Alapítvány pénztét, de önmaga semmit sem kíván áldozni hasonló célra. Azok a szociáldemokrata képviselők, akik felszólaltak, szintén elfogadták ugyan a törvényjavaslatot, de nem mulasztották el, hogy éles megjegyzéseket ne tegyenek. *Malasits Géza* például hangsúlyozta: az Alapítvány vagyona kizsákmányolásból származik és ily módon csak a töredékét adja vissza annak, amit a dolgozók verejtékes munkájából profitált. *Szedes Ferenc* pedig kijelentette: elfogadja ugyan a törvényjavaslatot, mert az a magyar népnek 17 milliárd papírkorona többletet jelent (a 245 ezer dollár 1.225.000 aranykoronának felelt meg), de ugyanakkor kifejtette: lenne a magyar állami költségvetésben hasonló nagyságú, törölni való tétel.

A tucatnál is több felszólaló közül — a képviselőház ezzel kapcsolatos 3 napos vitája 77 sűrűn nyomtatott oldalt tesz ki [5] — megemlékezésre érdemes még *Rupert Rezső* felszólalásának az a része, amelyben azt javasolta: ne a „királyi” jelző szerepeljen az új intézmény elnevezésében, hanem azt a nemzet hálájának kifejezéséeként az adományozó nevére: Rockefellererről nevezzék el. A válaszban — a vita végén — az előadó azzal érvelt, hogy maga az Alapítvány sem engedélyezi ezt az elnevezést.

Az akkori parlamentáris rendszer szerint, miután a törvényjavaslatot általánosságban elfogadták — mint említettük: egyhangúlag, közfelkiáltással —, sor került a részletes, szakaszonkénti olvasásra. Ekkor kellett határozni az általános vitában felmerült, de a részletekre vonatkozó javaslatokról; de lehetett új indítványokat is tenni. *Rupert* javaslatát — azt, hogy a „királyi” szót töröljék az intézmény elnevezéséből — természetesen leszavazta a többség. A jegyzőkönyv azonban azt is tartalmazza, hogy ekkor közbekiabáltak: „néhány év múlva le fogják vakarni a királyi” megjelölést. Mindenesetre, nem szabad ezt a kisebbségi vélemény politikailag túlértékelni, hiszen a királyságot nemcsak a kifejezetten baloldali beállítottságú politikusok, illetve képviselők tagadták meg; ekkoriban még a viszonylag friss emlékü budaörsi esata, *IV. Károly* második, ugyancsak meghiúsult visszatérési kísérlete is motiválta ezt a problémát.

Kimagasló szervezés

Nem lesz érdektelen, ha néhány dátumot összevetünk: 1924 decemberében hagyta jóvá az Alapítvány amerikai vezetősége a magyar kérelmet és két és fél év múlva: 1927. július elsején már működött az Intézet, teljesen be volt rendezve, fel volt szerelve: éppen csak a személyi státuszokból nem volt betöltve két állás. A személyi kiadásokat ugyanis eredetileg is, induláskor is a magyar állami költségvetésnek kellett fedeznie.

Míndez elsősorban Johan Béla páratlan, jól átgondolt és fáradhatatlan szervezőmunkájának volt köszönhető. Ennek egy-egy jellemző megnyilvánulását érdemes felidézni. Így pl. nagyon kívá-

natosnak tartotta, hogy a fűtőn és a kapuson kívül legalább egy vagy két nőtlen orvosnak is legyen lakása az Intézetben, egyrészt a sürgősen szükséges vizsgálatok elvégzése, másrészt az épületre való felügyelet hathatós biztosítása céljából. Ezt meg is valósította, bár az Alapítvány — elvei szerint — lakások építését nem finanszírozta.

Johan maga is beszámol arról, hogy az volt a törekvésük: minden tartós, jó anyagból, elsőrendű kivitelben készüljön, hiszen ez is a fenntartást olcsóbbítja. „Ha túl sokba kerül a szén-, a víz-, a gázfogyasztás, úgy az intézet egyéb kiadásaira, tudományos eszközökre, folyóiratokra nem marad pénz” [6] — vallotta. Ezért pl. elválasztották a folyosók fűtését a szobáéktól, mert kora ősszel így mód van csak a szobákat fűteni, a folyosókat pedig esetleg csak 1–2 héttel később.

Ugyanakkor előrelátó is volt. A helyiségeket úgy rendezték be, hogy ha azok a jövőben más célra lesznek szükségesek, annak se legyen akadálya. Így pl. víz, gáz mindenütt volt, még akkor is, ha az induláskor megadott munkakörök mellett azokból kevesebb is elég lett volna. Figyelemre méltó, hogy milyen súlyt helyezett a szociális ellátásra. Amak, aki nem akar délben hazamenni, magában az épületben biztosítottak olcsó ebédet. Ezért a IV. emeleten konyhát és két ebédlőt helyeztek el: az egyiket az altiszti személyzet számára, ahol esetleg a magukkal hozott ételt is felmelegíthették, ebéd után pedig pihenhettek és az itt elhelyezett kis könyvtár könyveit olvashatták. A másik ebédlő az orvosi és a hivatalnoki személyzet ebédlője, amely mellett egy kis társalgó-szoba helyezkedett el az ebéd utáni pihenésre. A kertet is úgy rendezték be, hogy a személyzet a szabadidejét ott kellemesen tölthesse el.

Befejezésül idézzük egy nagyon időszerű véleményét. Amikor kifejezte azt a reményét, hogy sikerül egy olyan intézményt létesíteni, amely állja a versenyt az európai államok között, ehhez hozzáfűzte: „Elszegényedett, feldarabolt állam lévén, nem versenyezhetünk az épület nagyságával, a berendezés fényességével, erre nem is törekszünk... A versenyt a külföld hasonló intézeteivel, reméljük, hogy az intézeti tagok munkájának minőségével fogjuk felvenni” [6].

Utószó

Gyógyszerészetünk szempontjából azért oly kimagasló jelentőségű az OKI alapítása, mert kezdeti 4 osztálya közül a *Chemiai Osztály* volt a legnagyobb. Ennek vezetésére kapott megbízást *Schulek Elemér*, aki ezt megelőzően az Alapítvány ösztöndíjával tanulmányozhatta az európai és az amerikai hasonló intézmények működését. Így indult meg hazánkban, 1927-ben a hatósági gyógyszerellenőrzés [7], melyhez nemcsak a szervezetet kellett felállítani, de többnyire az analitikai módszereket is ki kellett dolgozni. Ennek eredményeként érték el azt, hogy 1933-ban minden „specialitást” új előírások alapján szabályosan törzskönyveztetni kellett.

IRODALOM

1. *Birtalan, Gy.*: Comm. Hist. Art. Med. 87—88, 181 (1979). — 2. *Orv. Hetil.* 69, (37) 898 (1925). — 3. *Johan B.*: Népegészségügy 1925. 861—867. — 4. *Keresztény Magyar Közéleti Almanach*. I. köt. Bpest., 1940. 8. — 5. Az 1922. év június 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója 35. köt. Bpest., 1925. 61—141. — 6. *Johan B.*: *Orv. Hetil.* 70, (8 és 9), 181 és 207 (1926). — 7. *Kempler K.*: *Gyógyszerészet* 26, 161—165 (1982).

д-р К. Кемплер: Роль Фонда Роккефеллер в создании Государственного Института Фармации

XXXI. статья закона 1925 года распорядилась о создании Венгерского Королевского Государственного Института Гигиены. Данный Институт который следовало бы создать уже десятилетиями раньше, был создан не государственным бюджетом, а дарением Фонда Роккефеллера. Автор занимается не профессиональными, а прежде всего политическими условиями основания Института, в связи с этим касается отличных организационных способностей, до сих пор имеющих силу представленных целей первого директора Института Бэлы Йохан.

K. Kempler: *The role of the Rockefeller Foundation in the establishment of the National Institut of Pharmacy*

The establishment of the Hungarian Royal National Public Health Institution was enacted by the XXXI. law of 1925. This institution was already urgently needed, nevertheless it was not founded by state budget, but by the Rockefeller Foundation. A report is given concerning first of all the political circumstances

of the foundation. At this opportunity author points out the outstanding organising qualities of Béla Johan, the first director, whose program is still up to date.

Dr. K. Kempler: *Über die Rolle der Rockefeller Stiftung in der Gründung des Landesinstituts für Pharmazie*

Die Gründung des Ungarischen Königlichen Landesinstituts verordnete der XXXI. Gesetzartikel vom Jahre 1925. Diese schon mehrmals verschobene, bereits vor Jahrzehnten nötige Institution hat nicht das staatliche Budget, sondern die Spende der Rockefeller Stiftung aus der Taufe gehoben. In der Arbeit werden nicht die fachlichen, sondern vor allem die politischen Verhältnisse der Gründung der Institution geschildert und damit im Zusammenhang auch die hervorragende Organisationsfähigkeit sowie die bis zum heutigen Tag gültigen Zielsetzungen des ersten Direktors des Landesinstituts des Gesundheitsdienstes, Béla Johan beschrieben.

★ *Resumo en Esperanto:*

D-ro K. Kempler: *La rolo de la fondaĵo Rockefeller en la estigo de la Landa Farmacia Instituto*

En la jaro 1925 la XXXI-a leĝartikolo disponis pri la estigo de Hungara Reĝa Landa Farmacia Instituto. Tio ĉi multfoje prokrastita, jam jardekojn pli frue bezonita institucio kreis ne la ŝtata budĝeto sed la donaco de la Fondaĵo Rockefeller. La aŭtoro skizas ne la fakajn, sed unuavice la politikajn cirkonstancojn de la fondiĝo de tio ĉi establaĵo; — kaj konekse kun tio li mencias la elstaran organizan kapablon kaj la (ankaŭ ĝis hodiaŭ validajn) celfiksadojn de Béla Johan, la unua direktoro de la Landa Sanitara Instituto.

(*Gyógyáruértékesítő V. 1054 Budapest Garibaldi u. 2.*)

Érkezett: 1984. XI. 28.

SPORT ÉS MOZGÁS TERHESSÉG IDEJÉN

Gl.: *ÖAZ* 39 (27—28), 560 (1985).

Terhességük ideje előtt aktív sportot űző nőknek tudniuk kellene, hogy intenzív sport-tevékenységet csak a terhesség első két hónapjában szabad végezniük, viszont az abortuszra különösen veszélyes harmadik hónapban azt feltétlenül szüneteltetniük kell. Ettől az időtől kezdve csupán vízben végzett mozgási gyakorlatok, úszás és terhességi torna végzése ajánlott. Erősebb testi igénybevétel esetén ugyanis változás áll be az anyagcserében (katecholaminok és laktát mennyiségének növekedése, hypoglykémia), ami csak lassan egyenlítődik ki és káros befolyást gyakorolhat a magzatra (265).

R. B.

ÚJABB EREDMÉNYEK A RÁK
GYÓGYÍTÁSÁBAN

M. et M.: *AZ* 39 (29—30), 587 (1985).

A korábban többnyire halálos kimenetelű lymphogranulomatose betegségben szenvedőknek mintegy felét most már gyógyszerkombinációk segítségével megmentí az orvostudomány. Erről jelent meg tanulmány a Deutsche Medizinische Wochenschrift egyik legutóbbi számában. A MOPP-vel jelzett gyógymódnál 4 különböző gyógyszer kombinációját alkalmazzák, úgymint mechlorethamin, oncovin, procarbazin és prednison. A COPP terápiánál a mechlorethamin-t cyclophosphamid-dal helyettesítik. A nyugatnémet tumorcentrumban egy kutató csoport 271 személyt sikeresen kezelt ez ellen a betegség ellen, amelyet korábban csak nagyon kevesen éltek túl öt évnél hosszabb ideig (262).

R. B.